

4. Голосова Т. М. Темпоральна структура художнього тексту / Тетяна Михайлівна Голосова – «РВВ ЧДУ» Черкаси, 2001. – 265 с.
5. Грекова О. К. Види значення повторюваності і засоби їх вираження / О. К. Грекова. – М., 1979. – 148 с.

Шацький І.В.

УДК 821.161.2-1-09

АНТИЧНИЙ СВІТ В ХУДОЖНІЙ РЕЦЕПЦІ О. ОЛЬЖИЧА

***Анотація.** У статті розглядаються проблеми, пов'язані з осмисленням та інтерпретацією історіософських мотивів у творчості О. Ольжича. З'ясовуються причини звернення до античних мотивів. Досліджується суб'єктивна сфера лірики О. Ольжича з погляду найбільше виражених у ній категорій ліричного героя, його характеру, їх еволюції, взаємозв'язку з образом власне автора. Осмислюються особливості ідіостилу Ольжича-поета, його світовідчуття; висвітлюється історичний, літературний та філософський контексти творчості.*

***Ключові слова:** лірика, поетика, ліричний герой, ліричний персонаж, образ автора, античні мотиви.*

***Аннотация.** В статье рассматриваются проблемы, связанные с осмыслением и интерпретацией историсофских мотивов в творчестве О. Ольжича. Рассматриваются причины обращения к античным мотивам. Исследуется субъективная сфера лирики О. Ольжича с точки зрения наиболее выраженных в ней категорий лирического героя, его характера, их эволюции, взаимосвязи с образом собственно автора. Осмысливаются особенности идиостиля Ольжича-поэта, его мироощущение, освещается исторический, литературный, философский контексты творчества.*

***Ключевые слова:** лирика, поэтика, лирический герой, лирический персонаж, образ автора, антические мотивы.*

***Summary.** This article is devoted to the analysis of the antique themes of O. Olzhych poetry in particular to studying the character and the evolution of the lyrical hero in O. Olzhych poetry.*

The subjective organization of O. Olzhich's lyrics and lyrical epos from the point of view of its the most expressed categories of lyrical hero, its character, their evolution, interconnection with the image of the author itself is analyzed.

Forms and ways of the textual realization of the given categories, the artistic realization of "the aesthetics of action", the special features of O. Olzhich's idiostyle, his attitude are revealed; historical, literary and philosophical contexts of his works are interpreted.

In his works O. Olzhich took great attention to revealing of the historiosophic possibilities of Ukrainian poetry. He was interested not only in traditional cossac or Kyiv Russ motives but he was also absorbed in the considerably distant past, which he knew being an archeologist. He took an interest the military democracy period, that was the decisive factor in formation and developing of the heroic ethnos. It brought the initiative of the creative person, the emancipation of the individual origin in spite of the still ruling overpersonality in the primitive society. The heroic spirit which arose in such conditions excited Olzhich's exceptional interest first of all because of revealing the substancial value of human individuality and society as equal notions which were protected by the Prague school aesthetics.

The past and the present are indissoluble for Olzhich lyrical hero. And if the author himself however lives "here and now", his lyrical hero lives in different time measures, his memory moves easily through the epochs, wending his way from the past to the present and foreseeing the future.

For expressing the character of the lyrical hero the author uses the vast palette of means. Most frequently he reveals himself via his behaviour both external (deeds, manners, language) and internal (thoughts, dreams, experience, states). The direct characterizing is often used.

***Key words:** lyrics, poetics, lyrical hero, lyrical person, author's image, antique theme.*

Постановка проблеми. Поезія О. Ольжича відзначається високою історіософською місткістю, на що неодноразово звертали увагу дослідники. Історія стає проекцією на сьогодення. Поезія "трагічного оптимізму" виводить "філософії землі" на конструктивно новий, ще незнаний пласт трансформації історії у поетичних текстах. Саме мета державного самоздійснення України призводить до пошуку зразків у минулому. Певною мірою цим пояснюється глибокий і жвавий інтерес до історії у творчості поетів-«пражан». Варто в цьому плані пригадати ґрунтовні праці Л. Череватенка, М. Льницького, Ю. Коваліва, М. Крупача, Б. Червака, Т. Салиги, П. Іванишина та інших. Творчість О. Ольжича традиційно розглядається як джерело формування волі і характеру особистості. На це є певні підстави. По-перше, плакається культ українця-грамадянина, уславлюється особистість, здатна на самопожертву в ім'я національних ідеалів. По-друге, сам поет був яскравим прикладом такої особистості, утверджуючи своєю творчістю «естетику чину». Проте акцентуючи увагу саме на героїчному аспекті творчості О. Ольжича, часто меншою мірою увагу приділено іншій важливій складовій творчості митця – поетиці, художності, різнобарвності жанрової палітри, засобам вираження суб'єктивної сфери лірики митця.

Мета статті – дослідити історіософські мотиви мистецької спадщини О. Ольжича з погляду суб'єктивної сфери лірики, засобів вираження авторської свідомості-чуттєвості, насамперед характеру ліричного героя як ідейно-естетичної формозмістової цілості.

Естетична концепція національної культури має на меті поєднання традицій патріотичної, національної єдності, лицарських чеснот, войовничості, слави, взаємодії настроїв трагізму та оптимізму. О. Ольжич став виявником нової бурхливої, тривожної героїчної поезії, особливої філософії життя, яку Д. Донцов назвав „трагічним оптимізмом” [2, с. 279].

У творчості О. Ольжича сплелися трагізм та оптимізм, романтика і героїзм. Світ стародавніх народів у творчості О. Ольжича яскраво постає з циклів віршів „Кремій”, „Камій”, „Бронза”, „Залізо”. Вірші ознайомлюють із народами, формування чи народження яких припадає на історичні епохи, вказані у назвах циклів: „Кремій” – дикун з „влучною” палицею і жовтим кременем у руках; „Камій” – войовничі первісні ватаги, мисливці-напасники; „Бронза” – становлення воїна, „тіло якого в шкурятяний зтягнене панцир”; вік походів і безкінечних сутичок з ворогами; „Залізо” – новий тип воїна, людини, яка постійно живе „на грані” [1, с. 24].

Думається, що зацікавлення історичною тематикою, становленням людського суспільства цікавило О. Ольжича не з погляду самої лиш археології. Митця цікавить насамперед людина, її психологія, становлення характеру. Адже в усі часи цінилися мужність, саможертвний героїзм, дружня підтримка, хоробрість. У давніх народів це виявлялось яскравіше, сильніше, ніж у нашому рафінованому суспільстві, бо бути сильним, мужнім у давні часи значило не потрапити на обід хижим звірям і не стати рабом сусіднього племені. Мужність, здатність діяти без вагань були необхідні тоді, щоб вижити.

Простежуючи етапи історії людства, зосереджуючи свою поетичну увагу на воїнах тих часів, поет був не таким далеким від своєї української сучасності.

Пізня кам’яна доба – цикл „Кремій”. Дика первісна людина і дика первісна незаймана природа. Споглядальна картина. Позначені розумом очі дикуна. Ріка – пряма і струнка як його переконання: «Чорно-синяву ринь гризучи, / Нарікає і стогне ріка. / Поруч мене гнучка і струнка, / Як скельниця оця на плечі [4, с. 49].

У вірші „Зайнялось неземними вогнями” бачимо групу первісних людей, яких палить бажання дії – „догнати оленів, що втікають в лісисті долини” [4, с. 49]. Автор проводить думку, що треба бути такими, як оті первісні люди, не роздумувати, а діяти.

І в такий час неповної сформованості особистості можливі тривалі й чисті почуття. Це мозаїка емоцій, пережитих ліричним героєм. Йдеться про вірш „Мабуть, судилося мені”, який засвідчує дар О. Ольжича розшифровувати підсвідомо засвоєну інформацію давнини. Особливість форми (два трирядкові та один дворядковий строфоїд, які не римуються) допомагає відтворити потрібну настроєву картину. Медитативно-уривчаста манера оповіді дає змогу відтворити психологічний стан давньої людини, зобразити її життя. Через внутрішній світ, особистісне сприйняття розкриваються основні формозмістові чинники твору. Це досягається засобом наростаючої градації: йти – класти – зриватись і бігти – тулитись – йтиму – шукатиму, де два останні компоненти набувають форми першої особи однини, втрачаючи неозначеність, інфінітивність дії. Дійовість посилюється повтором елементів „йти”, „за вами лісами, повитими в мряку”, „вранці”. Вони мають архітектонічну функцію членування твору на дві частини. Перша розкриває фактичний стан ліричного героя у часопросторі, друга – це прогнозування подібної ситуації за інших умов при зміні хронотопа. Саме тут вбачається присутність самого автора. Його постать набуває особливого функціонального значення. Про це говорить М. Кодак у праці „Поетика як система. Літературно-критичні нариси”: „Розробка проблем нараці як системно-структурного рівня поезики виправдано здійсненням із залученням поняття автора” [3, с. 136]. Присутність образу автора відчутна в окресленій нами другій частині. У ній висловлено конкретну особистісну думку поета, який шукає втрачених у теперішньому ідеалів краси і сили минулого: «Йтиму за вами лісами, повитими в мряку, / Вранці – шукатиму слід ваш у росяних травах [4, с. 50].

З теперішнім часом співвідноситься метафора на позначення простору „у понурих країнах мовчання”. Естетичне чуття поета вимагає від творів не тільки ідейної місткості, а й художності вислову, зокрема розгорнутого означення „тулитись до вільх, тихих свідків об’ємів”.

Стародавній світ не обходився без війни – цього одвічного, хоч і кривавого, двигуна поступу, змінювача обличчя земної цивілізації, цієї найстрашнішої речі, речі, якою, проте, гартується дух, воля, тіло. Слова автора, наче слова самого старійшого племені полінезійців, колись співучого і кривавого південного острівного народу: «Сизим ранком збігайте, стрункі юнаки, / До човнів, на лягунах завмерлих!» („Полінезійці”).

У цьому вірші ліричний герой прихований, можливо, це один з юнаків. Автор поетизує романтичні пригоди племені, сутички з ворогом – бородатими людьми, які зустрічають чужинців не втечею чи покорою, а „ревом військових пісень”.

Прикметно, що багато таких віршів, де ліричний герой прихований, а створені автором ліричні образи діють самі по собі, написані у формі прямої об’єктивації. На перший погляд у подібних віршах ліричний герой відсутній. При об’єктивному способі вираження митець у процесі творчості відштовхується від самого предмета (об’єкта) і, поступово, наближуючи його до себе, вживається у створюваний образ. Так бачиться момент переходу від абстрактної форми вираження (тобто формального начала) способів вираження до конкретного формозмісту художнього образу. Об’єктивний спосіб вираження, так само як і суб’єктивація, потребує безперечної участі в творчому процесі суб’єкта. Оповідуючи про пригоди полінезійців, О. Ольжич не описово, не відсторонено зображає їх „бенкет відваги і сили”. Його уява разом з ними збігає до „човнів, на лягунах завмерлих”, разом з ними „в млосній тузі розквітлого дня” зустрічає „бородатих людей”, чує „рев їх військових пісень” і „солов’їні співи тонкої тятиви”, разом з ними насолоджується заслуженою перемогою. У цьому полягає майстерність поета – приховати ліричного героя, подати описову картину, а в читачській уяві постануть образи автора, його імпліцитного ліричного героя, і разом з ними реципієнт переживе усі сюжетні колізії.

Поет-історик, археолог гострим поглядом вдивляється в минуле, вишукуючи там відлуння активності, сили, мужності. Чарівний світ, що може відкритися лише допитливому оку дослідника матеріальної культури минулих, давноминулих епох, постає надзвичайно пластично, реально, відчутно. Секрет успіху

О. Ольжича полягає в надзвичайно виразному, пластичному малюнку, що перетворює реалії минулого на художні прозріння завдяки особливій ліричній інтроспекції. Сам Ольжич так пояснює ефект присутності: «Так виразно ввижається мені / Палючими безсонними ночами: / Я жив колись в простому курені / Над озером з ясними берегами... [4, с. 63].

Ліричному герою, враженому величчю минулого, ввижається власна участь у подіях давнини. Основну роль у наповненні композиції живим духом часу відіграє уява. Ольжич живе тією епохою, не мислить себе відірваним від неї. Ефект „занурення” досягається за допомогою форм суб’єктивної об’єктивації („Ми жали хліб, Ми вигадали млин, Ми знали мідь, Ми завжди воювали”) і органічного поєднання уявної та прямої суб’єктивації („Мене забито в чесному бою”, „Я жив в простому курені”, „Як не стояти так, як я стою, В просторій залі мудрого музею”, „Так виразно ввижається мені”). Для митця минуле і сучасне – нерозривні.

Продовження теми життя первісної людини знаходимо і в наступному циклі „Камінь”. Це вже часи ранньої кам’яної доби, неоліт. Людство поступово спинається на ноги, розростається, розвивається у всіх напрямках. Збільшення кількості племен веде до початку міграційних процесів. Все це супроводжується активними діями: нападами, походами, брязкотом зброї і „небуденним коханням”. На перший погляд, характер ліричного героя дещо суперечливий. З одного боку, будучи членом племені-загарбника, він захоплюється перемогою над іншим племенем, радіє захопленій здобичі – „медово-прозору бурштину”, риби й мушлям („Напинайте рогожі вітрила”). Водночас у наступному вірші „Риплять і квілять двоколесі мажі” бачимо ліричного героя-землероба, який, глянувши довкола, застиг, замилюваний простою завершеною мирною картиною: «Риплять і квілять двоколесі мажі, / Худоба чорну куряву здіймає, / А голоси важку, неясну пражу / Снують під степом, сірим і безкраім [4, с. 51]. Хлібороб любить свою справу і щасливий від цього. Єдине його бажання – поновити роботу і „допастися до предківського рала”. Отак, здається, він і хотів би прожити решту свого життя – у простій буденній роботі.

Цикл „Бронза” складається з чотирьох віршів. За О.Ольжичем, епоха бронзи є перехідним етапом від трипільської культури до скіфів, сарматів, а пізніше до антів. У вірші „Долини падають і туляться до ніг” поет повторно розробляє вже постійний мотив переселень-завоювань. Ліричний герой крокує у строю. Поруч крокують однодумці. Він відчуває в собі велику силу – висловлює впевненість, що „зірве і обрій цей, і хмари ці рожеві”, відчуває себе дужим і непереможним, бо він молодий. Образ пружного кроку створюється темпом і ритмом, саме через ці елементи набуває чіткості та впевненості. Шестистоповий амфібрахій, яким написано вірш, засвідчує, що рух (постійний елемент мотиву переселення) не є інертним, хода завойовників живиться вірою у власні сили, які не втрачаються, а, навпаки, повняться новою енергією оптимістичного маршу. Маршова тональність підкреслює героїко-романтичний пафос твору.

Тема „смерті”, розпочата ще віршами „Розрив” і „Присвята”, які лишилися поза збірками, знаходить своє продовження в циклі „Бронза”. Саме тому й виявляється краса оптимізму воїнів, який виростає не в тепличних умовах мирного існування, а „на грані” між активним життям і смертю, бо відвага не терпить песимізму: «Легко і ясно лежати з пробитими грудьми / В травах поплутаних, в росах на вогкій землі [4, 56].

У цьому вірші сенс життя для ліричного героя – вмерти в бою і знайти свій спокій. Автор не лякає смертю і сам не лякається її, вона – наче стимул до життя. Трагічний оптимізм у своїй філософії не має місця для плачу, жалю, гіркого розчарування. Бо то – вияви слабкості, а воїн мусить бути сильним. Тому: мужнє життя – мужня смерть.

Цикл „Залізо” розпочинає поезія „Душа обважніла, як жорна”. Імпресіоністичний малюнок – ліричний герой на мить відриває свої думки від буденщини і милується простими речами – ходою „круторогої пари”, „вечірньою отарою”. Але усвідомлює: така ідилія – ненадовго. Це символізує алегоричний образ „ковалів невсипучих”, який з’являється в третій строфі, ковалів, які „кують метал сліпучий” і „ворожать майбутні походи”. Цей твір вповні висвітлює авторський ідеал воїна-хлібороба.

Невгамовність характеру ліричного героя яскраво виявилася й у наступному вірші „Надокучили вівці й кози”. Не сидиться довго на одному місці, «Надокучили вівці й кози, / Остогидли сир і сметана... [4, с. 57]. Душа хоче пригод: «Будем пий корінені вина, / Одягать шкуратяний панцир / І тримати в палаці варту [4, с. 57]. Мотиви вірша „Надокучили вівці й кози”, як бачиться, кардинально протилежні, скажімо, ранішим віршам, зокрема таким, як „Ах, узліссям іти фіалковим...”, „Риплять і квілять двоколесі мажі...”, де ліричний герой, навпаки, волів би відпочити від бурхливого життя, прагне спокою й розміреності. Очевидно, це пояснюється тим, що характер ліричного героя, як і його творця, широкий та багатограний. Як відомо, в основі творення характерів лежить процес перестворення об’єкта у свідомості суб’єкта. Призмом такого перестворення служить свідомість митця, що схоплює найбільш важливі риси. Оскільки об’єктом для творення ліричного характеру, прототипом його є сам автор, то, гадаємо, коли писався цей вірш, у житті автора настав один із таких нечастих спокійних моментів, проте душа, напевне, „за інерцією” „проситься на волю” і мучиться бездіяльністю.

Проте війна – це завжди смерть і втрати друзів. У вірші „Товариш” ліричний герой дізнається про смерть друга: „Будь проклята ця підла земля, ці яри і дубові гаї”. Бачимо ставлення до безглуздої війни, яка забирає людські життя. І так триватиме далі, новою жертвою може стати й він: „О, недовго – і дожену, дожену тебе ще...” [4, с. 59].

Та коли є за що воювати, то немає вагань віддати життя. Про це свідчить, зокрема, й наступний твір циклу – дистих „Вікінг”, присвячений звитязі й героїзму морських воїнів. Стародавні вікінги були переважно найманцями на військовій службі або й просто бандитами, які жили розбоями та пограбуваннями. Поет зосереджує увагу на розкритті внутрішнього світу, душевних переживань героя, який наразі є не

окремо взятою особистістю, а уособленням стародавнього народу – давніх скандинавів, що прославилися своєю відвагою.

У циклі “Залізо” (1932) поет виявляє занепокоєння тим, що захоплюючись війнами, походами, чоловіки перестають звертати увагу на повсякденне будівниче життя. Якщо сприймати цикли “Креміль”, “Камінь”, “Бронза”, “Залізо” як художнє вираження еволюції людини загалом, то захопленість ліричного героя походами, далекими землями відтворює молодість людства. Молодь відкриває світ і себе – на що вона здатна, що може. Радість завойовників, далеких мандрів, походів – екстенсивний спосіб пізнання себе і світу, на відміну від нібито неромантичного й нудного способу життя – землеробства, скотарства, родинного затишку. Пізніше ліричний герой починає усвідомлювати й агресивність екстенсивної позиції, наслідки якої – занедбані хати, “поля – облоги і бур’ян”.

Висновки. О. Ольжич у своїй творчості велику увагу приділяв розкриттю історіософічних можливостей української поезії. Він часто заглиблювався в знайому йому як археологу минувшину. Митця цікавив період військової демократії, що правив за вирішальний чинник у формуванні й розвитку героїчного етносу, який приніс ініціативу творчої особистості, емансипацію індивідуального начала, незважаючи на ще панівну надперсональність у прадавньому суспільстві. Героїчна духовність, що постала за таких умов, викликала неабиякий інтерес в О. Ольжича передовсім тому, що в ній, власне, в епічному світі, розкривалася субстанційна цінність людської індивідуальності та колективу вже як рівновеликих понять, обстоюваних естетикою „Празької школи”.

О. Ольжич вдався до рішучого спростування поширених уявлень про українців як пасивних „селюків”. Нелегка національна історія часто вказувала на їх боездатні риси, зафіксовані у незчисленних похованнях, літописах, дружинницькому та козацькому епосі, у піснях січових стрільців. Їм швидше була відома зброя захисту від агресорів, тому вона – благородна, оскільки різниться від зброї будь-якого зовнішнього нападника. Відтак для ліричного героя шлях самопізнання пролягав через „свічадо” меча, в якому відбився епічний часопростір – від сьогодення до минувшини, де мріють зелені простори, приборкувані виповненими життєвою енергією скіфами, що їх гіпотетично вважають протоукраїнцями. Очевидно, у такому напрямі слід шукати стильове ядро історіософії О. Ольжича, живленої напругою героїки як естетичної категорії в середовищі „Празької школи”.

Минуле і сучасне для Ольжичевого ліричного героя – нерозривні. І якщо власне автор все-таки живе *тут і тепер*, то його ліричний герой – у різних часопросторових вимірах, його пам’ять легко ширяє в епохах, спрямовується із давнини до сучасності та прозирає майбутнє.

Для вираження характеру ліричного героя автор послуговується широкою палітрою засобів. Найчастіше він “саморозкривається” через поведінку – як зовнішню (вчинки і дії, манера поводитися, мова), так і внутрішню (думки, мрії, роздуми, переживання, стани). Часто застосовується пряма характеристика.

Важливу функцію несе пейзаж, “підказуючи” ті образи, які асоціативно увиразнюють почування, настрої ліричного героя. Найхарактернішими є архетипні образи неба, вітру, землі, які в О.Ольжича набувають індивідуального забарвлення. Особливої майстерності досягає поет, комбінуючи, поєднуючи, синтезуючи різноманітні способи і засоби вираження характеру.

Джерела та література:

1. Бійчук Г. Велика ідея і велика віра творять життя (Урок за творчістю О. Ольжича) / Г. Бійчук // Рідна школа. – 2000. – №10. – С.22-25.
2. Донцов Д. Дві літератури нашої доби / Д. Донцов. – Львів : Просвіта, 1991. – 299 с.
3. Кодак М. Поетика як система : Літ.-критич. Нариси / М. Кодак. – К. : Дніпро, 1988. – 159 с.
4. Ольжич О. Незнаному Воякові / О. Ольжич. – К. : Дніпро, 1994. – 432 с.